

PASCAL ALS RELIGIEUS DENKER

Rudi te Velde (red.)

Pascal

als religieus denker

Met bijdragen van

Bert Blans

Willem Jan Otten

Ad Peperzak

Arjan Plaisier

Rudi te Velde

KLEMENT | PELCKMANS

© Uitgeverij Klement, Zoetermeer 2011
Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Rob Lucas

ISBN 978 90 8687 086 8 (Nederland)

ISBN 978 90 289 6498 3 (België)

D/2011/0055/296

Inhoud

Bij wijze van inleiding: Pascal als religieus denker <i>Rudi te Velde</i>	7
Schuilen voor Pascal <i>Willem Jan Otten</i>	23
Evidentie en relevantie van Pascals mensbeschouwing <i>Arjan Plaisier</i>	43
Pascals Mémorial <i>Ad Peperzak</i>	57
Pascal over macht, wetenschap en geloof <i>Bert Blans</i>	67
De God van de filosofen <i>Rudi te Velde</i>	83
Literatuur	109
Noten	111
Namenregister	115
Over de auteurs	117

Bij wijze van inleiding: Pascal als religieus denker

Rudi te Velde

Wie was Pascal? *Blaise* Pascal, want ‘Pascal’ was natuurlijk zijn familienaam. Bekend vooral vanwege zijn postuum gepubliceerde *Pensées*, een omvangrijke bundeling van notities ten behoeve van wat een verdediging van de christelijke godsdienst moest worden.¹ Hier komt hij naar voren als een diepzinnig en religieus fijngevoelig schrijver die de spanning tussen de traditionele religie en de moderne rationele levensinstelling persoonlijk doorvoelde en tot uitdrukking wist te brengen. De *Pensées* heeft Pascal zijn grote naam bezorgd; en het is ook deze Pascal die in de in dit boek samengebrachte essays centraal staat. Dus Pascal als religieus denker.

Dat is evenwel maar één kant van deze veelzijdige schrijver, denker en geleerde, die een jongere tijdgenoot (1623-1662) was van Descartes. Onder invloed van zijn vader ontwikkelde Pascal zich reeds op jonge leeftijd tot een begaafde wiskundige, die zijn liefde voor de rationeel gewisse redeningen van de wiskunde combineerde met een grote interesse in het experimentele onderzoek van de nieuwe natuur-

wetenschap. Pascal heeft in de natuurwetenschap vooral naam gemaakt door het beroemde barometer-experiment van Torricelli te herhalen, waarmee hij ondermeer de traditionele theorie van de *horror vacui* overbodig maakt en het bestaan van het vacuüm aantoonde. Dijksterhuis acht zijn wetenschappelijk werk op het gebied van de leer van de luchtdruk en zijn bewijs van het vacuüm tot het beste van wat Pascals briljante geest heeft voortgebracht, belangrijker dan zijn beschouwingen over de genade (*De mechanisering van het wereldbeeld*, p. 500). Je hebt dus een Pascal van de natuurwetenschappelijke canon – hoog geprezen door Dijksterhuis – en een Pascal van de literaire en religieuze canon.

Die religieuze Pascal was er niet direct, die is ontstaan als gevolg van bepaalde ervaringen en gebeurtenissen in zijn leven. Wat we allereerst moeten noemen is dat de familie Pascal halverwege de jaren veertig van de zeventiende eeuw onder invloed raakte van het jansenisme, een kerkelijke hervormingsbeweging die teruggaat op de Augustinus-interpretatie van Cornelis Jansen, een Vlaamse theologieprofessor uit Leuven en later bisschop van Yper. Het jansenisme roept op tot innerlijke hervorming en het zich vrij maken van alle banden met de wereld. Zijn belangrijkste inspiratiebron was een tractaat van Jansen, getiteld '*Discours sur la réformation de l'homme intérieur*', waarin een passage uit I Johannes 2:16 centraal stond: 'Want al wat in de wereld is – het begeren van de lust en het begeren der ogen en de hovaardij van het geld – het komt niet van de Vader maar van de wereld.'² Jansen leerde dat het wetenschappelijke streven naar kennis van de geheimen van de natuur een vorm van ijdele begeerte was, een 'weetgierigheid' die ons van God en de eeuwigheid afhoudt. Pascal zal nog niet direct de conclusie trekken dat hij

zijn wetenschappelijke activiteiten beter kan stoppen. Maar langzamerhand ontstaat er bij Pascal wel een zekere terughoudendheid, en dat wordt nog versterkt door wat wel genoemd wordt zijn tweede bekering.

In de nacht van 23 november 1654 overkwam Pascal een ingrijpende extatische ervaring, die voor hem de betekenis had van een religieuze bekering. Een beknopte weergave van deze ervaring had hij neergeschreven op een stukje perkament – het *Mémorial* – dat hij in de voering van zijn jas had genaaid en tot zijn dood met zich had megedragen. In de bijdrage van Ad Peperzak treft u een nauwkeurige analyse aan van deze bijzonder fascinerende tekst. De religieuze intensiteit van deze ervaring, versterkt door zijn contacten met het jansenistische milieu rondom het klooster *Port-Royal*, maakte dat hij langzamerhand afstand nam van zijn wiskundige en wetenschappelijke bezigheden. Kort na 1654 beëindigde hij zijn samenwerking met de wiskundige Fermat over de waarschijnlijkheidsberekening. Ook zag hij af van de publicatie van een werk over het vacuüm dat reeds drukklaar was. De religieuze verdieping van zijn leven trok hem blijkbaar van zijn wetenschappelijk werk vandaan. Pas na zijn dood werd het geschrift over het vacuüm gepubliceerd (*Traité de l'équilibre des liqueurs et de la pesanteur de la masse de l'air*). Zijn zwager, Florin Périer, schrijft in de introductie dat Pascal zich in de laatste jaren van zijn leven steeds meer bewust was geworden van de 'ijdelheid en nietigheid van dit soort van wetenschap'. Als het enig wezenlijke de kennis van God is, en het zelfonderzoek van de mens in zijn gerichtheid op God, dan is het experimentele onderzoek van de natuur een vorm van 'divertissement', wereldse ijdelheid, waar een intelligent mens zijn tijd en energie niet aan moet ver-

spillen. Met een zekere aarzeling werd daarom Pascals nalatenschap op het gebied van de fysica na zijn dood gepubliceerd. Zoals Florin Périer schreef, geheel in de geest van *Port-Royal*, 'strekte de naam van Pascal deze werken meer tot eer dan dat omgekeerd deze werken Pascal tot eer strekten' (*que le nom de Monsieur Pascal fait beaucoup plus d'honneur à ces ouvrages, que ces ouvrages n'en font au nom de Monsieur Pascal*). Ook wijst de uitgever erop dat deze natuurkundige werken maar zeer onvolmaakt 'de grootte van Pascals genie en de kwaliteit van zijn geest' weergeven, een oordeel waar Dijksterhuis het dus absoluut mee oneens zal zijn geweest.

De religieuze verdieping liep parallel aan een toenemende interesse in de studie van de mens. En Pascal ontdekte dat de denkwijze van de wetenschap (*esprit de géométrie*) niet geschikt was voor het begrijpen van de mens. Hij zegt hierover in de *Pensées*: 'Toen ik begon de mens te bestuderen merkte ik dat de abstracte wetenschappen niet geschikt zijn voor de mens, en dat ik, door mij er in te verdiepen, sterker vreemdde van wat ik ben dan anderen, die er niets over wisten' (fr. 687). Voor de studie van de mens is een andere denkwijze nodig dan de wiskundige methode van de wetenschap, een '*esprit de finesse*' (uitvoeriger hierover zie de bijdrage van Bert Blans). Hier zien we voor het eerst de twee wegen uiteen gaan, de alpha-richting en de beta-richting, de 'aanvoelende' studie van de mens en de 'exacte' studie van de natuur.

Zoals gezegd gaat deze uitgave vooral over de Pascal van de *Pensées* en de *Mémorial*. De bijdragen van Willen Jan Otten, Arjan Plaisier en Rudi te Velde gaan terug op lezingen gehouden op een symposium gewijd aan Pascal aan de Universiteit van Amsterdam, georganiseerd door de aldaar gevestigde leer-

stoel van de Radboudstichting (nu Stichting Thomas More). Het artikel van Ad Peperzak over het Mémorial is eerder gepubliceerd. We zijn blij dat hij toestemming heeft gegeven deze prachtige en fijnzinnige tekst over Pascal opnieuw uit te geven. De bijdrage van Bert Blans is speciaal voor deze uitgave geschreven. Tezamen geven deze essays een goed en genuanceerd beeld van Pascal als religieus denker.

In het vervolg van deze inleiding zullen we Pascals denken proberen nader te karakteriseren door aan te sluiten bij deze uitdrukking ‘religieus denker’. Wat maakt iemand nu tot een ‘religieus denker’? Is dat een variant van ‘filosoof’? En wat is precies de vorm en betekenis van het ‘religieuze’ bij Pascal?

De lectuur van Pascals *Pensées* is een bijzondere ervaring. Pascal heeft een zeer dwingende manier van schrijven die je als lezer meetrekt in de urgentie van de gedachte. Een woord dat je te binnen valt is ‘ongenaakbaar’. Tegelijk is de lectuur van Pascal ook hermeneutisch moeilijk; je hebt te maken met fragmenten, flarden, aforismen, die een samenhangend en precies doordacht betoog suggereren dat er nog niet is. Als lezer ben je steeds op zoek naar een betoog dat doorheen de fragmenten min of meer zichtbaar wordt, een betoog dat niet de vorm heeft van een streng objectieve en theoretische verhandeling, maar dat eerder het karakter heeft van een confrontatie *ad hominem*: er wordt een lezer aangesproken, iemand die niet zo fanatiek met de godsdienst bezig is, eerder een agnost, een man van de wereld die gereserveerd zo niet afwijzend staat tegenover een religieus-christelijk commitment. Pascal wil met zijn *Pensées* een redelijke verdediging geven van de christelijke godsdienst, dus argumenten bieden waarom het christendom de ware godsdienst

is; maar een traditionele apologie in de vorm van een natuurlijke theologie – een theologie die gebruik maakt van argumenten gebaseerd op de ‘natuurlijke rede’ van de mens – is het zeker niet. Voordat hij met ‘bewijzen’ komt, acht hij het noodzakelijk eerst bij de lezer een openheid te creëren voor de religieuze problematiek. Hij zegt: ‘Voordat ik op de bewijzen voor de christelijke godsdienst inga, acht ik het nodig er op te wijzen hoezeer die mensen het mis hebben die leven zonder er belang in te stellen de waarheid te weten te komen over iets dat zo belangrijk voor hen is en hun zo onmiddellijk aangaat.’ (fr. 428)

De karakteristieke toon van Pascal getuigt van een gevoel van ontzetting en onbegrip over de lichtzinnigheid waarmee de meeste mensen leven zonder zich zorgen te maken over hun lot na de dood en over de eeuwigheid. Verbijstering over de ongelovige die niet zoekt, die onberoerd blijft onder de dringende vraag naar het heil van de ziel, dus de religieus onverschillige. Dat is voor Pascal misschien wel het grootste probleem: hoe kun je, geconfronteerd met de ellendige conditie van de mens – die bestaat in het feit dat het verlangen naar geluk onontkoombaar en voortdurend gefrustreerd wordt – religieus indifferent zijn: ‘Niets is voor de mens zo belangrijk als zijn toestand; niets is voor hem vreeswekkender dan de eeuwigheid. Daarom is het volstrekt niet natuurlijk als er mensen blijken te zijn voor wie het niet uitmaakt of hun bestaan verloren gaat en zij het gevaar lopen een eeuwigheid te zullen lijden.’ (fr. 427) Het is ergens niet in orde, zo vindt Pascal, dat iemand zich zo druk kan maken over de kleine zorgen van het leven, of hij bijvoorbeeld wel in aanmerking komt voor een promotie, of dat hij zich in zijn eer aangetast voelt, en daar slapeloze nachten van heeft, terwijl hij aan de andere